

Grga Frangeš*

Od Vojaka do Mandrača: Antropogeografski pogled na Lovranštinu

Na temelju pregleda objavljene literature, novovjekovnih kartografskih izvora i materijalnih tragova na terenu ovaj rad nastoji definirati funkcionalnu shemu tradicijske ekonomije i životnih obrazaca Lovranštine u predindustrijskom novovjekovnom periodu. Učka je svojim naglim uzdizanjem kroz više različitih bioklimatskih pojaseva omogućila lokalnoj ekonomiji da se okoristi raznolikim resursima koje rijetko nalazimo koncentrirane na tako malenu prostoru. S tom svrhom formirala se mreža povijesnih putova koji se iz Starog grada granaju prema okolnim ruralnim naseljima te vode sve do vrha planine. Lovranština je tako ubirala plodove raznolikih gospodarskih formi u rasponu od mediteranske poljoprivrede do planinskog stočarstva, što je predstavljalo temelj njezina relativna prosperiteta.

Ključne riječi: Lovranština, Lovran, Učka, tradicijsko gospodarstvo, prirodni okoliš, kulturni krajolik, antropogeografija

1. Uvod

Prekretnica u sagledavanju prostora Lovranštine kao cjeline kulturnog krajobraza svakako je izdavanje 6. knjige zbornika *Liburnijske teme*, posvećene Lovranu. Kroz širok zahvat tema i slijed tipičan za knjige tog zbornika Lovran i Lovranština obrađeni su iz perspektive geologije, geomorfologije, različitih aspekata povijesti, povijesti umjetnosti i etnologije. Ovaj rad ima ambiciju dodatno integrirati spoznaje iznesene u člancima ovog zbornika (obogaćene podacima iz novoraspoloživih izvora, literature i vlastitih terenskih istraživanja) u funkcionalnu shemu ekonomije i životnih obrazaca Lovranštine u novom vijeku¹ primjenom antropogeografskog pristupa.

* Grga Frangeš diplomirani je etnolog/informatolog u tvrtki Mjesto pod suncem d.o.o., Šapjane 23, HR-51214 Šapjane. Elektronička pošta: grga@mjestopodsuncem.com.

¹ Okvirni je vremenski period koji obrađuje ovaj rad od 17. do kraja 19. stoljeća.

Stvaranje podloge za takve analize razvidno je bilo i urednički motiv Vande Ekl, što se može iščitati iz uvodnika, u kojem kaže: „Svaki grad ili kraj, kada postavi u središte pažnje [...] sve vidove svoje strukture – ukazuje nam se kao vrlo složen organizam. [...] Sadašnji pristup potiče daljnju pažnju stručnjaka i sadrži indikacije za definitivnu monografsku obradu grada.“²

U samom zborniku takvu integracijskom pristupu i funkcionalnoj analizi lokalnog života približava se etnologinja Beata Gotthardi-Pavlovsky u svome radu „Lovranština – ruralni prostor i sadržaji“³, u kojemu se izdiže iz etnografije i predočava funkcioniranje, načine i razloge smještaja životnih obrazaca u ovom dramatičnom reljefu i između mora i planinskih vrhova. Gospođa Gotthardi-Pavlovsky kao etnologinja je nedvojbeno inovatorica, sposobna artikulirati svoje veliko poznavanje terena u nove pristupe etnološkim problemima,⁴ što se posebice očituje u njezinu konzervatorskom radu, u kojemu je prva pristupila integralnoj zaštiti kulturnih krajolika kao funkcionalnih cjelina sa svim njihovim sadržajima.⁵ Ipak, u navedenom radu, poštujući valjda tematsko određenje koje joj je u zborniku dodijeljeno prema njezinoj struci, u svojoj analizi nevoljko izostavlja detaljniju obradu uloge ključnog elementa – samog grada Lovrana:

[...] radi [se] o cjelovitom nepodijeljenom prostoru života i životnih odnosa koji komunicira u oba smjera – i od mora prema planini i od planine prema moru, bez obzira o kojem se primarnijem i prividno važnijem smjeru komuniciranja radilo. U tom pogledu, čitav ovaj kraj, sav prostor [...] između dva potoka i od mora do pred Malu Učku na vrhu planinskog sistema, smatramo jedinstvenim prostorom, iz kojeg ne isključujemo ni grad Lovran, makar ga u ovom trenutku nećemo niti sigurno uključiti. [...] zadajući si pritom dužnost da u slijedu budućih sagledanja [...] odredimo grad Lovran [...] u odnosu na ruralni prostor koji ga okružuje a s kojim on čini cjelinu.⁶

Dok Vanda Ekl kao povjesničar umjetnosti u svojem viđenju „organizma“ u uvodniku govori prvenstveno iz perspektive „grada“, Beata Gotthardi-Pavlovsky tako se u analizi jednog te istog organizma

² Ekl, Vanda, „Uvodnik“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 4–5.

³ Gotthardi-Pavlovsky, Beata, „Lovranština – ruralni prostor i sadržaji“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 145–161.

⁴ Svoja teorijska viđenja problematike tradicijske kulture premalo je formalno publicirala, ali ih možemo naći sjajno artikulirane u transkriptu jedne tribine o otoku Krku objavljenu u časopisu *Dometi*: Dometi (uredništvo), „Razgovor o Krku“, *Dometi*, br. 3, 1970., str. 19–31.

⁵ Frangeš, Grga, „Vještina, spomenik, krajobraz? Dileme i ulogi u procesu zaštite suhozida u Hrvatskoj“, *Zbornik V. Simpozija etnologa konzervatora Hrvatske i Slovenije*, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Novo mesto, 2015., str. 175–186.

⁶ Gotthardi-Pavlovsky, Beata, nav. dj., str. 147.

zaustavlja na dnu brojnih stepeništa koja iz ruralnog prostora Lovranštine vode prema tom gradu. Iako je u *Liburnijskim temama* br. 6 dana sva faktografska podloga za stvaranje slike funkcionalnog međuodnosa grada i njegove okolice, oklijevanje da se prekorače granice svoje struke možda je bilo prepreka na putu do te sinteze.

U ovom trenutku, kada se nakon stoljeća sve izraženije specijalizacije granice disciplina napokon ponovo omekšavaju, vrijeme je zrelo da se oborujemo nekim novim metodološkim sredstvima i oslikamo integralnu shemu funkcioniranja ovog organizma.

2. Teorijska pozadina

Kako bi se razumjeli uzroci specifične raspodjele ljudskih aktivnosti i sadržaja u reljefu Lovranštine, potrebno je osloniti se na antropogeografski pristup, koji u razmatranja o genezi i rasprostranjenosti ekonomskih i društvenih obrazaca unosi fizičke i biološke faktore. S obzirom na spomenutu narav lokalnog reljefa, koji se od morske obale naglo uspinje do 1400 m, direktna metodološka inspiracija bio je rad geografa Mirka Markovića o stočarskim kretanjima na Velebitu⁷, u kojem je obrađen dominantni stočarski aspekt egzistencije zajednica u podvelebitskom Primorju i sjevernoj Dalmaciji. U svom opširnom radu Marković suprotstavlja podatke o geografskim (reljefnim, klimatskim i vegetacijskim) uvjetima marljivo sakupljenoj povijesnoj i etnografskoj građi o obrascima i pravima ispaše, povijesnim putevima, materijalnoj kulturi i običajima života na planini, kako bi u biofizičkim faktorima ponudio obrazloženja za ekonomske i kulturne obrasce.

Za samo područje Učke pristupom sličan, ali opsegom i temama ograničeniji ogled napravio je Stanislav Gilić⁸, koji razloge smještaja, rurizma i arhitekture skupina učkarskih *dvora* traži u mikroklimatskim i pedološkim karakteristikama lokaliteta na kojima se nalaze.

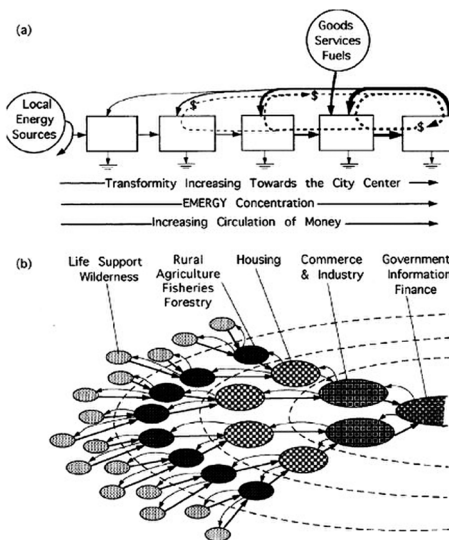
Važan izvor podataka i terminoloških odrednica u razmatranju bioklimatskih uvjeta na padinama Učke rad je šumara Stjepana Bertovića, u kojem kroz izmjene biljnih zajednica definira orografske pojaseve, tj. visinske zone ravničarskih, brdskih, gorskih

⁷ Marković, Mirko, „Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu“, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 48, 1980., str. 5–140.

⁸ Gilić, Stanislav, „Dvorovi u planinskoj Istri (topografsko-toponimijski ogled)“, *Dometi*, br. 5, 1995., str. 76–90.

i pretplaninskih bioklimata koje nalazimo na području Hrvatske.⁹

Kao važna teorijska pozadina u raščlanjivanju međuodnosa grada i njegova zaleđa uzet je zbir koncepata američkog ekologa i teoretičara sustava Howarda T. Oduma. Proučavajući tokove energije, tvari i informacija, kao osnovne procese svakog sustava smještenu u realnom svijetu, Odum je razvio niz postulata¹⁰ koji se mogu aplicirati na kompleksne sustave različite razine i veličine – od globalnih i lokalnih ekosustava do ljudskih zajednica i ekonomija. Analitički alati¹¹ koje uspostavlja Odum omogućuju omeđenje i detaljnu analizu sustava na svim razinama uz očuvanje svjesnosti o njihovoj poziciji i ulozi u svjetskom nad-sustavu.

Slika 1. Konvergencija energije, materijalnih dobara i ekonomije iz okoliša u urbani centar u situaciji tradicijske ekonomije. Povratnim tokovima putuju informacije, manufakturna dobra te manji udio monetarne vrijednosti.*

zajednice i njezine interakcije s drugim društvenim entitetima kroz političke odnose i trgovinu (*Slika 1*).

Ishodišna točka i temelj razmatranja neke ljudske zajednice u toj je perspektivi način njezine interakcije s globalnim sustavom – odakle ona crpi sredstva za svoju egzistenciju i djelovanje. Dok je u suvremeno doba ta slika znatno zakomplicirana globaliziranom ekonomijom zasnovanom na fosilnim gorivima, koja dislocira proizvodnju osnovnih životnih dobara (hrane i energenata), tradicijska je situacija našeg Primorja u ovom pogledu bila izrazito autarkična. Resursi neposrednog okoliša i na njima zasnovana lokalna primarna ekonomija bili su osnovna svakog višeg oblika društvene i ekonomske organizacije

⁹ Bertović, Stjepan, „Reljef i njegova prostorna raščlamba“, *Šumarski list*, br. 11–12, 1999., str. 553–554.

¹⁰ Odum, Howard T. – Odum, Elisabeth C., *A Prosperous Way Down*, Kindle Edition, University Press of Colorado, Boulder, 2011., l. 1491.

¹¹ Odum, Howard T. – Odum, Elisabeth C., nav. dj., l. 1222.

Važno je naglasiti dvosmjernost tokova prikazanih na *Slici 1*. Dok se iz okoliša u urbani centar konvergiraju energija i materijalna dobra, iz njega se u povratnoj sprezi vraćaju prerađena, manufakturna i uvozna dobra, manji udio monetarne vrijednosti, te najvažnije – informacije bitne za funkcioniranje i usmjeravanje djelovanja. Grad vrši svoju društvenu funkciju tako da upravlja lokalnom ekonomijom i životom te posreduje u njezinim odnosima sa širim svijetom, omogućujući veće blagostanje šire zajednice u odnosu na isključivo ruralnu egzistenciju.

Fernand Braudel, povjesničar, ali i jedan od prekusora teorije svjetskih sustava, lijepo ilustrira ovaj međuodnos:

Grad postoji kao grad samo u međuodnosu s oblikom života nižim od njegovog. Nema iznimke tome pravilu. Nema privilegije koja bi to mogla zamijeniti. Nema grada ni gradića bez njegovih sela, njegova povezanog okrajka ruralnog života; nema grada koji na svoje zaleđe ne nameće koristi svoje tržnice, usluge svojih radnji, svoje utege i mjere, svoje novčare, odvjetnike, pa i svoje razbibrige. On mora dominirati carstvom, bez obzira na to koliko malešnim, da bi postojao.¹²

3. Izvori podataka o prostoru

Uz podatke objavljene u *Liburnijskim temama* br. 6 i ostaloj publiciranoj literaturi u ovome radu korišteni su neki novoraspoloživi izvori kao i vlastita zapažanja tijekom godina stručnog angažmana na prostoru Lovranštine.

U posljednjih nekoliko godina, razvoj WWW-tehnologije omogućio je i potakao uzbudljiv trend otvaranja arhivskih fondova, u kojemu se pristup digitalnim faksimilima dokumenata omogućuje preko interneta. U okvirima naše regije kao posebno reprezentativne i primjerene za taj vid objave pokazale su se kartografske serije nastale u periodima Habsburške Monarhije, Austrijskog Carstva i Austro-Ugarske. Korpus tako raspoloživih kartografskih dokumenata koji prikazuju Lovranštinu u zadnje je vrijeme postao uistinu impozantan i njegov primjeren pregled zahtijevao bi zaseban rad, tako da ćemo se ograničiti samo na kratak osvrt na izvore koji su se pokazali osobito informativnima u ovom specifičnom razmatranju.

Karte prve (jozefinske) vojne izmjere provedene između 1763. i 1787. nisu proizvedene konzistentnom geodetskom metodom te su

¹² Braudel, Fernand, *Civilization and capitalism. Vol. 1: The structures of everyday life*, dopunjeno izdanje, William Collins Sons & Co, London, 1981., str. 481 (prijevod G. F.).

Slika 2. Prikaz Lovranštine na kartama prve vojne izmjere (1763–1787) [Österreichisches Staatsarchiv, „Mapire: Historical Maps of the Habsburg Empire – First military survey (1763-1787)“, <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/>, pristupljeno 3. ožujka 2016.]

zbog toga manje prostorne i reljefne preciznosti,¹³ ali imaju vrlo bogat, informativan te čitak grafički jezik. Iz njih je moguće iščitati približan opseg i lokacije tadašnjih šuma, okvirnu veličinu i strukturu naselja, lokacije crkava i shematski prikaz prometnih komunikacija. Posebno je zanimljiv prikaz gospodarskih sadržaja, specifično vinograda i mlinova. Potonjih je na toku Banine zabilježeno čak sedam.

Korografska karta franciskanske katastarske izmjere, datirana oko 1830. godine, redukcija je izvornih katastarskih listova mjerila 1:2.880 na mjerilo 1:28.880, prilikom koje su očuvani grafički podaci o namjeni zemljišta, ali ne i međe pojedinih posjeda. To ju zbog preglednosti čini idealnim izvorom za proučavanje stanja tadašnjeg krajobraza. U svom grafičkom jeziku slijedi legendu izvornih katastarskih listova, pa su na njoj različitim bojama naznačene površine šuma, pašnjaka, sjenokoša i obradive zemlje. Malenim piktogramima unutar obradivih površina naznačena je prisutnost vinove loze. Tumač franciskanskog

¹³ Molnár, Gábor – Timár, Gábor – Biszak, Előd, „Can the First Military Survey maps of the Habsburg Empire (1763-1790) be georeferenced by an accuracy of 200 meters?“, *9th International Workshop on Digital Approaches to Cartographic Heritage*, Budapest, 4–5. rujna 2014.

Slika 3. Prikaz Lovranštine na korografskoj karti franciskanske katastarske izmjere (~1830) [Österreichisches Staatsarchiv, „Mapire: Historical Maps of the Habsburg Empire – Second Military Survey (1806-1869)“, <http://mapire.eu/en/secondsurvey/>, pristupljeno 3. ožujka 2016.]

katastra predviđa i crvenu boju za vinograde, koja se uistinu i rabi na područjima koja su bila posvećena isključivo uzgoju vinove loze, no čini se da je u slučaju Lovranštine loza uzgajana u simbiozi s drugim, vjerojatno povrtnim kulturama. Nažalost, na korografskoj karti nisu korišteni simboli za maslinike i kestenike, stoga se oni ne ističu među ostalim obradivim površinama.

Struktura naselja prikazana je vrlo detaljno i precizno, a naznačena je i lokacija većine planinskih *dvora* te sakralnih objekata. Mlinovi su također naznačeni, ali u znatno manjem broju nego na kartama jozefinske izmjere, tako da ih na Banini nalazimo dva. Putovi su naznačeni precizno, ali nisu uvijek jasno kategorizirani.

Druga vojna izmjera provedena je paralelno s katastarskom izmjerom i iz pregleda sadržaja karata može se zaključiti kako je korografska karta franciskanskog katastra služila kao podloga za njihovu izradu jer su podaci o upotrebi zemljišta, strukturi naselja i prometnim komunikacijama praktički identični. Glavna vrijednost te karte u odnosu na korografsku jest dodatak sjenčanog reljefa i vezane reljefne toponimije, koji olakšavaju precizno pozicioniranje određenih pojava, a vidljive su i manje korekcije i dodaci sadržaja. Nažalost,

Slika 4. Prikaz Lovranštine na kartama druge vojne izmjere (1806–1869)
[Archivio di stato di Trieste. Fond: Catasto franceschino, Carta Corographica del
Litorale (~1830), listovi 35,40.]

zbog dodatnih slojeva podataka ta je karta manje čitljiva, a i primjerci iz kojih su izrađeni digitalni faksimili u lošijem su stanju.

Dodatni podaci o lokaciji različitih sadržaja u prostoru Lovranštine, posebice dvora, različitih suhozidnih struktura vezanih uz poljoprivredu i stočarstvo, nasada maruna i maslina te trasa povijesnih komunikacija dobiveni su kroz autorov višegodišnji stručni rad na ovom području, najrecentnije kroz terenska istraživanja za izradu Konzervatorske podloge zaštićenog područja Park prirode Učka.

Svi prostorni podaci objedinjeni su u računalnom programskom paketu QGIS¹⁴, koji je korišten kao platforma za analizu podataka i izradu kartografskih prikaza. Kao podloge za rad, intepretaciju i komparaciju korištene su suvremene digitalne ortofotografije¹⁵, topografske karte TK25¹⁶ te digitalni model reljefa¹⁷.

¹⁴ V. <http://www.qgis.org/>.

¹⁵ Državna geodetska uprava, *Digitalni ortofoto DOF5 (WMS servis)*, 2011., <http://geoportal.dgu.hr/services/dof/wms>, pristupljeno 3. ožujka 2016.

¹⁶ Vojnogeografski institut, Beograd, TK25 – Topografska karta 1:25000 (~1980).

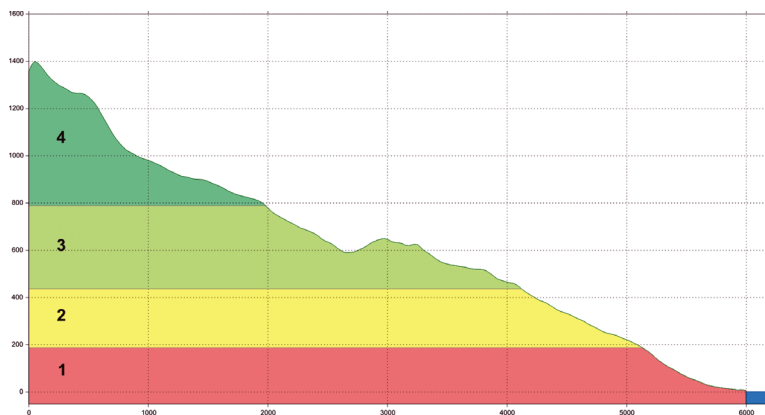
¹⁷ Europska komisija, *Digital Elevation Model over Europe (EU-DEM)*, <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/eu-dem>, pristupljeno 3. ožujka 2016.

4. Interpretacija podataka

4. 1. Reljef i visinske zone gospodarskih i životnih sadržaja

Konsenzus o prostornom obuhvatu Lovranštine jest da obuhvaća prostor tri katastarske općine: Opić, Lovran i Tuliševica, što je ujedno i prostor koji korespondira teritoriju srednjovjekovnog lovranskog komuna.¹⁸ Taj je prostor sa sjeverne i južne strane omeđen vodotocima Baninom i Cesarom, sa zapadne samim hrptom vršnog grebena Učke, a s istočne se otvara prema vodama Riječkog zaljeva.

Na reprezentativnoj relaciji između lovranske luke i vrha Vojaka (1401 m visinske razlike, 6 km horizontalne udaljenosti) visinski profil tog prostora polazi od manje zaravni kraj mora, prelazeći u strmiji uspon, koji se iznad 200 m razblažuje i ravnomjerno penje do oko 500 m, gdje formira 1.5 km dugu blagu policu iz koje izvire nekoliko manjih vrhova. Teren se potom nastavlja ravnomjerno penjati do otprilike 1000 m, gdje dolazi do završnog, izrazito strma uzdignuća na vršni greben Učke. U tako generalno formiranu padinu značajnije se usijecaju potočne drage Banine te Lovranske drage/Medveje, s tim da je potonja mnogo šira i izraženija.

Slika 5. Visinski profil na relaciji Vojak – Mandrač a naznačenim pojasevima visinskih zona (izradio autor).

Koristeći podatke iz izvora opisanih u prethodnom poglavlju, tako reljefom definiran prostor prema privrednim i životnim sadržajima možemo ugrubo segmentirati na četiri zone tradicijskih gospodarskih i životnih sadržaja, koje dobro korespondiraju s bioklimatima kako ih definira Bertović.¹⁹ Te su zone vezanim brojevima prikazane na slikama 5 i 6.

¹⁸ Gotthardi-Pavlovsky, Beata, nav. dj., str. 147.

¹⁹ Bertović, Stjepan, nav. dj., str. 553–554.

1. U najnižem pojasu, koji se od obale uzdiže do otprilike 200 m visine, nalazimo mediteransku poljoprivredu zasnovanu na vinovoj lozi, maslini, povrtnim kulturama i voćnjacima te, na marginalnim tlima, površine namijenjene zimskoj ispaši ovaca. Tu je na priobalnoj zaravni smješten sam Grad Lovran kao urbani centar sa svim vezanim komercijalnim, proizvodnim i upravnim sadržajima te lučica Ika. Prirodno okruženje čine makije lovora i hrasta medunca. Važnije vertikalne komunikacije koje polaze iz grada prema naseljima Lovranštine imaju formu impozantnih kamenih stepeništa širine do 3 m. Treba spomenuti i horizontalnu komunikaciju priobalne ceste koja je Lovranštinu povezivala s Kastvom, te Mošćenicama i Brsečom, no ona je bila mala i nesigurna za jahanje, a kamoli kolni promet.²⁰

2. U pojasu koji se potom uzdiže do otprilike 450 m uzgajale su se povrtne kulture, žitarice, vinova loza, voćnjaci te šume kestena maruna, a ovdje je smještena i većina ruralnih naselja Lovranštine. Na razmjerno povoljnoj prirodnoj pedološkoj podlozi izgrađeno je antropogeno tlo formirano brojnim suhozidnim terasama i niveliranim dolcima. Šumske površine sastavljene su od zajednica hrasta medunca i bijelog graba.²¹ Glavne vertikalne komunikacije počinju se granati na manja stepeništa koja vode prema pojedinim zaseocima, a postoje i brojne manje horizontalne komunikacije koje ih međusobno povezuju.

3. Do visine oko 800 m slijedi pojas u kojem su dominirali prostrani pašnjaci, a danas je gotovo u potpunosti zarastao u šumu hrasta medunca i crnog graba.²² Na visoravnima i u dolcima gdje se nakupljala kvalitetnija zemlja sezonski su uzgajane izdržljivije žitarice i povrtne kulture, poput raži²³, ječma, krumpira i kupusa. Te poljoprivredne površine od okolnog su prostora ograđene suhozidima kako bi se zaštitile od stoke na ispaši. U istome se pojasu nalazi i najveći broj *dvora*, suhozidnih građevina koje su za stanovnike Lovranštine služile kao gospodarske zgrade i mjesta privremenog boravka tijekom radova u planini ili ljetne ispaše,²⁴ a u njihovoj blizini obično nalazimo i gajeve maruna. Kroz tu zonu glavne vertikalne komunikacije na dionicama drže formu grubih stepeništa koja se s vremenom disperziraju u zemljane puteve.

²⁰ Holz, Eva, „Poglavitne prometne povezave v avstrijski Istri v 18. stoletju“, *Annales: anali za istarske in mediteranske študije*, br. 10, 1997., str. 136.

²¹ Sila, Zdenko, „Pejzaži i vegetacija Lovranštine“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987, str. 44.

²² Na i. mj.

²³ Raž je osim prehrambene upotrebe imala važnu ulogu kao izvor slame za pokrov kuća. Raževa slama bila je izvorni pokrov stambene arhitekture na širem obalnom području. (V. Gotthardi-Pavlovsky, Beata, nav. dj., str. 156–157.)

²⁴ Gotthardi-Pavlovsky, Beata, nav. dj., str. 152–153.

4. U najvišem, visokogorskom pojasu iznad 800 m nalazio se krajobraz kojim je dominirala šuma primorske bukve uz značajne mozaične uplive površina koje su na korografskoj karti (vjerojatno zbog veće pedološke kvalitete od nižih kamenjarskih pašnjaka) naznačene kao sjenokoše. U njih nalazimo i skupine dvora. Dio tih livada očuvan je i do danas. Sam vršni greben Učke na kraju se uzdiže do 1400 m te prelazi u pretplaninski bioklimat, u kojem nalazimo klekovinu bora i bukve te male površine prirodnih visinskih travnjaka. Glavne komunikacije imaju formu zemljanih i kamenitih puteva, dovoljno širokih za progon ovaca. Na velikim strminama znaju formirati serpentine.

Ovom pregledu kopnenih pojaseva kao važnu resursnu zonu potrebno je dodati i vode Riječkog zaljeva, koje su kroz ribarstvo također bile važan izvor nutrijenata za dio stanovništva Lovranštine.²⁵ More je prostor kojim se odvija glavna prometna komunikacija Lovranštine prema ostatku svijeta.²⁶

4. 2. Važni pojedinačni sadržaji i infrastruktura

Postoje, naravno, dodatni sadržaji koji su važni za razumijevanje ekonomije i života Lovranštine, a ne mogu se odrediti visinskim zonom. Oni uglavnom pripadaju sekundarnim i tercijarnim granama ekonomije ili predstavljaju upravne organe Lovranštine.

U tom smislu svakako treba spomenuti mlinove, kao jedine izvore kinetičke energije za rad koji nisu vezani uz ljudsku ili životinjsku snagu. Ako je brojka od sedam mlinova zabilježenih u dragi potoka Banina na karti prve vojne izmjere točna, to je zaista spektakularno otkriće, koje bi Baninu moglo odrediti kao Valvasorovu vodu koja izvire „na gori Učkoj i tjera nekoliko mlinova“.²⁷ Uz mlinove na Banini pouzdano znamo za postojanje barem jednog mlina u Lovranskoj Dragi, koji nije zabilježen na obrađenim kartografskim izvorima. Sve to daje naslutiti da je usprkos kasnijim manjkovima²⁸ uzgoj žitarica u ovome kraju bio značajan. Moguće je i da je neka od tih vodenica bila u nekoj drugoj funkciji, npr. stupe za sukno.

Zanimljiva je i prisutnost toša, tiješka za masline, u Lovranskoj Dragi i Tuliševici, koje se obje nalaze iznad linije rasta maslina. Maslinici su bili smješteni u priobalnom pojasu uokolo Medveje te

²⁵ Nikočević, Lidija, „Tradicijska prehrana u Lovranštini“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 170.

²⁶ Holz, Eva, nav. dj., str. 136.

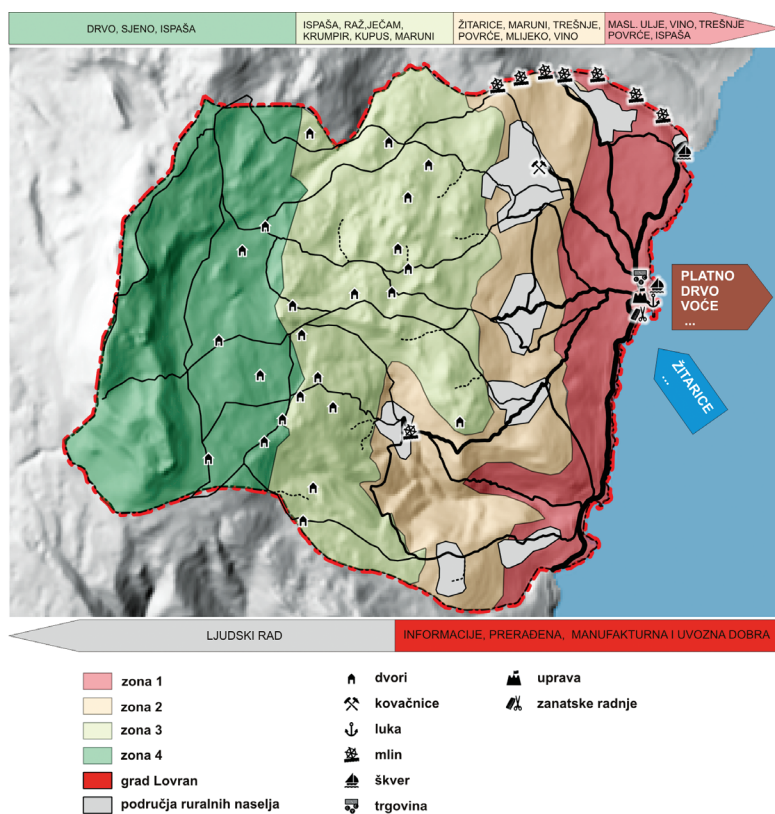
²⁷ Sušić, Zvonimir, „Valvasor o Istri“, *Dometi*, god. 3, br. 10, 1970., str. 116–122.

²⁸ Nikočević, Lidija, nav. dj., str. 165.

su plodovi masline bili pješke donošeni u ta sela na tještenje. Toš se, očekivanije, nalazio i u Lovranu.²⁹

Beata Gotthardi-Pavlovsky za Dobrec spominje da je svojedobno s tri kovačnice bio pravi metalurški centar i izvor većine tradicijskog metalnog alata Lovranštine. Tu djelatnost pratila je i proizvodnja *karbuna* (drvenog ugljena), sirovine neophodne za metalurgiju.³⁰

Najvažniji sadržaji od opće važnosti za Lovranštinu ipak su bili smješteni u blizini same urbane jezgre Lovrana. Lovran je u formalnoj ulozi prije svega bio upravni centar, preko kojeg su ubirana davanja uime feudalnih gospodara Pazinske grofovije, provođeni zakoni zemlje i komuna, a u kasnijim periodima i prosvjeta te obrazovanje, no njegov glavni vid utjecaja na Lovranštinu očitovao se kroz robnu razmjenu i trgovinu.

Slika 6. Funkcionalna shema ekonomije i životnih obrazaca Lovranštine: zone gospodarskog korištenja, prostor naselja, trase komunikacija, industrijski, komercijalni i upravni sadržaji, protok roba i informacija.

²⁹ Gotthardi-Pavlovsky, Beata, nav. dj., str. 155.

³⁰ Gotthardi-Pavlovsky, Beata, nav. dj., str. 154.

Lidija Nikočević donosi podatak da je tržnica u Lovranu organizirana tek poslije Drugog svjetskog rata te da se neposredno prije toga prodaja ruralnih proizvoda odvijala individualno po kućama, no teško je zamisliti grad srednjovjekovnih korijena poput Lovrana bez sajmišnog mjesta i sajmišnih dana, stoga bi u tom smislu trebalo provesti detaljnija istraživanja povijesnih izvora. Kako god se ta funkcija manifestirala, nedvojbeno je da je grad svakako bio središte komercijalne aktivnosti u kojoj su se proizvodi ruralne Lovranštine razmjenjivali za prerađena i uvozna dobra te u nekoj mjeri novac.³¹ Među dobrima koje su stanovnici Lovranštine donosili u obrađenoj literaturi (koja se bavi nešto recentnijim periodom) poimence su imenovani drvo, mlijeko, jaja, sir, skuta, raznoliko povrće, vino, ocat, te meso,³² ali možemo pretpostaviti da se prema potrebama gradskih stanovnika i zanata kroz povijest trgovalo punim rasponom tradicijskih proizvoda Lovranštine. Iz nekadašnjeg kućnog inventara³³ možemo imputirati da su se nazad vraćali zanatski proizvodi poput tekstila te raznog manjeg kućnog inventara i prerađevine poput šećera. Ta razmjena ujedno predstavlja i vid komunikacije koji je usmjeravao gospodarske aktivnosti ruralne Lovranštine sukladno gradskoj potražnji.

Grad je zasigurno bio i centar mnogih zanatskih aktivnosti, od kojih svakako treba spomenuti tkalačku, koju spominje već Valvasor,³⁴ a recentnije Jardas.³⁵ Nju bi trebalo detaljnije istražiti, pogotovo u pogledu podrijetla sirovine za laneno platno. Važna industrija koju u povijesnim izvorima nalazimo spomenutu već u XII. st. bila je brodogradnja.³⁶ Vlastiti škver nedvojbeno je bio faktor koji je dodatno poticao pomorsku trgovinsku orijentaciju Lovrana. U okviru te teme također bi bilo zanimljivo doznati podrijetlo drva koje su kalafati koristili pri gradnji brodica.

U tom smislu ovaj pregled sadržaja Lovranštine možemo završiti lovranskim mandračem, ključnim objektom infrastrukture, koji je za Lovranštinu predstavljao glavni portal prometne i informacijske komunikacije te trgovinske razmjene sa širim svijetom. Literatura obrađena u ovom radu donosi određeni konsenzus oko glavnih izvoznih proizvoda Lovranštine, a to su platno, drvo,³⁷ maruni i trešnje.

³¹ Nikočević, Lidija, nav. dj., str. 173.

³² Na i. mj.

³³ Izvor građe etnografska je zbirka Udruge „Ognjišće“ u Lignju.

³⁴ Holz, Eva, nav. dj., str. 125.

³⁵ Jardas, Ivo, „Kastavština“, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 39, 1957., str. 18.

³⁶ Stepinac-Fabijanić, Tihomira, „Tradicijski aspekti u načinu života i problemi identiteta malih gradova: Lovran i Volosko“, *Zbornik Lovranščine*, knj. 2, 2012., str. 258.

³⁷ Božić-Bužančić, Danica, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Školska

Po pitanju uvoza dobara nalazimo mnogo manje podataka, ali vrijedan je spomen uvoza žita u doba oskudica.³⁸

5. Zaključak

Slika br. 6 predstavlja zbirnu sintezu podataka i zaključaka donesenih u ovome tekstu – funkcionalnu shemu ekonomije i životnih obrazaca Lovranštine. Taj dijagram ilustrira međuodnose sadržaja novovjekovne Lovranštine, no ostaje zadatak da se on, kroz daljnja istraživanja povijesnih izvora, podupre kvantitativnim podacima o razmjeru tih cirkulacija lokalne ekonomije. Lovranština je svakako vrijedan objekt za takvo daljnje detaljno istraživanje, zato jer u malenu, lako obuhvatljivu i čitljivu te estetski privlačnu okviru reprezentira problematiku odnosa grada, njegova ruralnog područja i prirodnog okoliša.

Možda je kojeg od čitatelja zasmetao naslov *Od Vojaka do Mandrača* te se zapitao zašto nije okrenut u drugom, iz ljudske perspektive intuitivnijem smjeru. Gledano iz perspektive šireg globalnog sustava, ishodište ekonomije i cijelog života Lovranštine nalazi se na Vojaku, odakle se kapi kiše prvo počinju kotrljati u učkarske bujičnjake. U visokogorskim šumama i pašnjacima počinje konvergencija energije i materijala koji se kroz dvore i naselja spuštaju prema Lovranu, odakle se dio njih kroz trgovinu upućuje prema vanjskom svijetu. Ona se odvija po za to stvorenu sustavu prometnih komunikacija, koji poput korijena polazi od tankih kapilara, a završava u debelim arterijama prigradskih kamenih stepeništa. Tradicijska ljudska zajednica Lovranštine uistinu oslikava „organizam“ spomenut u uvodu i taj je organizam duboko ukorijenjen u svojem okolišu. Okamenjena u stepeništima, putevima i suhozidnim strukturama, ta organska infrastruktura još uvijek leži u krajoliku, napuštena radi novih, dislociranih izvora egzistencije koje je dovelo suvremeno doba, te nam nudi primjer istinske samodostatnosti.

Izvori

1. Archivio di stato di Trieste. Fond: *Catasto franceschino, Carta Corographica del Litorale* (~1830), listovi 35,40.
2. Österreichisches Staatsarchiv, „Mapire: Historical Maps of the Habsburg Empire – First military survey (1763-1787)“, <http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/>, pristupljeno 3. ožujka 2016.
3. Österreichisches Staatsarchiv, „Mapire: Historical Maps of the

knjiga, Split, 1982., str. 18.

³⁸ Nikočević, Lidija, nav. dj., str. 165.

Habsburg Empire – Second Military Survey (1806-1869)“, <http://mapire.eu/en/secondsurvey/>, pristupljeno 3. ožujka 2016.

4. Vojnogeografski institut, Beograd, TK25 – Topografska karta 1:25000 (~1980)

Literatura

1. Barbalić, Radojica F., „Brodarstvo i pomorci Lovrana i Lovranštine“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 256–261.
2. Bertović, Stjepan, „Reljef i njegova prostorna raščlamba“, *Šumarski list*, br. 11–12, 1999., str. 543–563.
3. Božić-Bužančić, Danica, *Privatni i društveni život Splita u osamnaestom stoljeću*, Školska knjiga, Split, 1982.
4. Braudel, Fernand, *Civilization and capitalism. Vol. 1: The structures of everyday life*, dopunjeno izdanje, William Collins Sons & Co, London, 1981.
5. Dometi (uredništvo), „Razgovor o Krku“, *Dometi*, br. 3, 1970., str. 19–31.
6. Ekl, Vanda, „Uvodnik“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 4–5.
7. Frangeš, Grga, „Vještina, spomenik, krajobraz? Dileme i ulogi u procesu zaštite suhozida u Hrvatskoj“, *Zbornik V. Simpozija etnologa konzervatora Hrvatske i Slovenije*, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Novo mesto, 2015., str. 171–183.
8. Gilić, Stanislav, „Dvorovi u planinskoj Istri (topografsko-toponimijski ogled)“, *Dometi*, br. 5, 1995., str. 76–90.
9. Gotthardi-Pavlovsky, Beata, „Lovranština – ruralni prostor i sadržaji“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 145–161.
10. Holz, Eva, „Poglavitne prometne povezave v avstrijski Istri v 18. stoletju“, *Annales: anali za istarske in mediteranske studije*, br. 10, 1997., str. 125–138.
11. Jardas, Ivo, „Kastavština“, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 39, 1957., str. 5–450.
12. Marković, Mirko, „Narodni život i običaji sezonskih stočara na Velebitu“, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 48, 1980., str. 5–140.
13. Molnár, Gábor – Timár, Gábor – Biszak, Előd, „Can the First Military Survey maps of the Habsburg Empire (1763-1790) be georeferenced by an accuracy of 200 meters?“, *9th International Workshop on Digital Approaches to Cartographic Heritage*, Budapest, 4–5. rujna 2014.
14. Nikočević, Lidija, „Tradicijska prehrana u Lovranštini“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 164–181.

15. Odum, Howard T., *Environment, Power, and Society for the Twenty First Century: The Hierarchy of Energy*, Columbia University Press, New York, 2007.
16. Odum, Howard T. – Odum, Elisabeth C., *A Prosperous Way Down*, Kindle Edition, University Press of Colorado, Boulder, 2011.
17. Sila, Zdenko, „Pejzaži i vegetacija Lovranštine“, *Liburnijske teme*, knj. 6, 1987., str. 33–46.
18. Štepinac-Fabijanić, Tihomira, „Tradicijski aspekti u načinu života i problemi identiteta malih gradova: Lovran i Volosko“, *Zbornik Lovranščine*, knj. 2, 2012., str. 255–278.
19. Sušić, Zvonimir, „Valvasor o Istri“, *Dometi*, god. 3, br. 10, 1970., str. 116–122.

Podatkovne podloge

1. Europska komisija, *Digital Elevation Model over Europe (EU-DEM)*, <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/data/eu-dem>, pristupljeno 3. ožujka 2016.
2. Državna geodetska uprava, *Digitalni ortofoto DOF5 (WMS servis)*, 2011., <http://geoportal.dgu.hr/services/dof/wms>, pristupljeno 3. ožujka 2016.

SUMMARY

From Vojak to harbor: Anthropogeographic overview of Lovranština

Through the research of published literature, Modern Era cartographic sources and in-situ material evidence, this paper aims to define a functional schematic of traditional economy and life patterns of Lovranština in preindustrial Modern Era period. The steep rise of the mountain trough multiple bioclimatic zones enabled local economy to make use of different resources which are not often found such a short distance away. Network of historical pathways that starts from the Old town, climbs and branches to the surrounding rural settlements and leads all the way to Vojak, the peak of the mountain was formed for this purpose. Lovranština has harvested products of different economic forms ranging from mediterranean agriculture to mountain pastoralism, which represented the foundation of its relative prosperity.

Key words: Lovranština, Lovran, Učka, traditional economy, natural environment, cultural landscape, anthropogeography